

Ahmet AYTAÇ

Dr. Öğr. Üyesi

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

(Türkiyə)

cicisumak@gmail.com

GÖRDES DOKUMACILIĞI İLE ALAKALI CUMHURBAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ'NDE YER ALAN BAZI BELGELER

Özet. Milletlerin kültürel mirasları önemlidir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ise Türklerin arşivcilik anlayışına verdikleri önemi gösteren önemli bir kurumdur.

Türkistan coğrafyasından itibaren maddi kültür ürünü olan halıcılık yüzyıllardır Türklerde var olmuştur. Anadolu'da pek çok bölge ünlü birer dokuma merkeziydi. Manisa İline bağlı Gördes'te bunlardan birisidir.

Günümüzde üretimin her geçen gün azaldığı el dokuması halı sektörü açısından geçmişte önemli bir dokuma merkezi olan Gördes halılarıyla alakalı olarak Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri'nde çok sayıda belge vardır. Bildiride bu belgelerden bir kısmı incelenecektir.

Anahtar kelimeler: tekstil, dokuma, halı, Gördes, arşiv.

Giriş. Osmanlı Arşivleri içerdiği çok sayıda evrak itibarıyla dünya devlet arşivleri arasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Arşivleri o dönemde hükmedilen topraklar üzerinde günümüzde kurulu olan 40'tan fazla devleti de ilgilendirmektedir. Hazine-i evrak olarak tanımlanan arşiv belgeleri dönemin siyasi, askeri, ekonomik, kültürel vd hayatına pencere açan bir hazine durumundadır.

Her millet bir tarihi mirasın sahibidir. Bu mirasın içerisinde arşiv, kütüphaneler, el sanatları eserleri, eski eserler gibi maddi ve manevi kültür varlıkları vardır. Milletin varlığını sürdürmesinde bu kültür varlıklarının yeri ve önemi büyüktür [5, s. 3].

Osmanlı Devleti döneminden günümüze ulaşan ve sadece Osmanlı Arşivi'nde 95 milyon belge ve 400 bin civarında bulunan defter serilerinden, gerek belgelerin tanzim ediliş tarzı ve büyük bir hassasiyetle korunmuş olmalarından, gerekse bürokrasinin her kademesindeki yazışmaların mutlaka deftere kaydedilmesiyle ilgili emir ve nizamnâmelerden anlaşılmaktadır ki, Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren resmî belgeleri muhafazaya, bugünkü tabirle arşivciliğe büyük önem vermiştir [2, s. 3].

Diğer taraftan gerek enlem gerekse boylam bakımından Türkistan coğrafyasından Anadolu'ya hatta Balkanlara kadar adeta Türk'e has sanat kollarından birisi olan tekstil yani dokumacılık ve dolayısıyla halıcılık gerek maddi kültürü ürünü olması gerekse diğer sebeplerle önemli bir sektördür.

Klasik dönem halıcılığının sonrasında Anadolu'da yöresel özellikleri ile üretimin hız kazandığı bölgelerden birisi de Türk düğümüne adını veren Gördes'tir. Manisa ve çevresi, Hititler, Frigyalılar, Lidyalılar, Persler, Makedonyalılar, Bergamalılar, Romalılar ve Bizanslılar tarafından tarihi devirler içerisinde yönetilmiştir.

Tarih boyunca, farklı devletlerin hâkimiyetleri döneminde Gördes adının değişerek "Gördes" sekline doğru evrildiğini görmekteyiz. Gördes'in bilinen en eski adı, "Gordium" (daha açık şekliyle, Gordium Yoliyo Polis)'dur. Lidyalıların kazaya verdiği isim ise, "Julia Gordos" olarak kayıtlara geçmiştir. Bergama Krallığı döneminde de aynı isim kullanılmıştır. Romalılar kaza için "Julia Gordos" veya "Gordos" adını kullanmışlardır. Bizans İmparatorluğu döneminde "Guardez" adıyla anılan kaza, Saruhan Beyliği döneminde "Koritoz" adını almıştır. 18. ve 19. yüzyıllardaki kaza'nın "Gördus" veya "Gördüz" adlarıyla anıldığını görmekteyiz [11, s.22].

Kendine özgü renk, motif ve desen özellikleriyle Türk halı sanatında farklı bir yeri olan Gördes halıları ise 17. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başlamış ve Gördes, ilerleyen zamanlarda Anadolu'nun önemli halı merkezlerinden birisi haline gelmiştir [3, s. 137]. Osmanlı Saray halılarının klasik üslubunu kendi geleneksel değerleri ile harmanlayan Gördes, Türk halı sanatında 17. yüzyıldan itibaren karakteristik yapısını oluşturmuş ve bu özelliğini yüzyıllarca sürdürmüştür [9, s. 53].

Gördes halıları doğal boyalarla renklendirilmiş tamamen yün malzemeden dokunurdu. Sinekli, Göbekli, Kandilli, Marpuçlu, Elmalı, Mecidi, Manzaralı gibi desen şemaları ünlüdür.

Ancak, 19. yüzyıl ortalarına doğru Gördes halıcılığı eski değerini kaybetmeye başladığında, Gördes halıcılığını geliştirmek ve üretime rağbeti

arttırmak için devlet tarafından birtakım kararlar alınmıştır. Devlet, Gördes'te dokunan halıları istenen kaliteye yükseltmek ve herkesin kullanmasını sağlamak amacıyla tüccarlara sermaye vermiştir. Burada önemli olan husus bahsi geçen sermayenin sadece yeni tarz halı üretimi yapmayı taahhüt eden tüccarlara verilmesidir. Halı üretecek kişilere dokunacak halı ile ilgili bilgi verilmiş, üreticiler halıları talep edildiği şekilde imal etmişler, halı numuneleri İstanbul'da padişaha sunulmuş ve padişah bu örneklerle göre imalat yapılmasını istemiştir. Yeni tarz halı üretimine teşviki arttırmak için bu tarzda üretim yapan üreticiler taltif edilmiş, eski tarz dokumalar için gümrük vergisi alınmaya devam ederken yeni tarz dokumalara gümrük muafiyeti getirilmiştir. Bu bağlamda yabancı devletlerden gelen halılara benzer hatta daha üstün kalitede ve gümrük vergisi muafiyeti ile daha ucuz olacağı için daha çok rağbet edileceği düşünülen yeni tarzda halılar da imal edilmiştir [8, s. 50-55].

Gördes halıları renk, desen ve motif bakımından oldukça zengin çeşitlere sahiptir. Fakat son zamanlarda geleneksel dokumacılığımızın yaşadığı değişim yöre halılarında da görülmektedir. Daha çok ticari kaygıların sonucunda yaşanan bu değişim renk, motif ve desen özelliklerinde kendisini belli etmektedir [7, s. 167].

Gördes halıları genellikle seccade tipindedir. Seccade halılarda dıştan içeriye doğru dar ve geniş bordürlerden sonra ortada mihrap zemini yer almaktadır. Mihrap zemini lacivert, mavi, kırmızı veya yeşil renkte dokunmaktadır. Zeminde mihrap kemeri merdiven halinde daralarak tepede sivri bir biçimde birleşmektedir. Mihrap kemerinin üstünde "ayetlik", altında ise "tabanlık" bölümü yer almaktadır. Bu bölümün içerisi "ejder" ya da "yılan" olarak adlandırılan motif ile doldurulmaktadır. Gördes seccadelerinin çoğuna mihrap zemininde her iki yanda yer alan ve "sütunce" adı verilen sütun motifleri ile mihrap kemerinden aşağıya doğru sarkan kandil motifi dokunmaktadır. Gördes seccadeleri arasında mihrabın çift yönlü olduğu örnekler de bulunmaktadır [4, s. 75].

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda genel durumu göz önüne alındığında ekonomik ve sanayi alanında birçok problemle karşı karşıya kaldığı bir gerçektir. Özellikle sanayisinin makineleşme ile rekabet edemeyecek seviyede oluşu bu problemi iyice ağırlaştırmıştır. Anadolu'da geleneksel metotlarla üretilen mallar hem çok maliyetli hem de Avrupa ile rekabet edemeyecek derecede kaliteden uzaktı. Osmanlı sanayisi kendini yenilemek zorunda olduğu halde birçok nedenle bir türlü bunu başaramıyordu. Bunda, sürüp

giden savaşlar ve ayaklanmaların payı da olmalıdır. Üretilen sınırlı saydaki malların arasında en önemlisi halı idi. Halı ağırlıklı olarak Uşak, Gördes ve Kula’da dokunmaktaydı [10, s. 136-143].

Osmanlı Devleti’nde klasik dönem itibarıyla oldukça önemli bir halı üretim merkezi olan Gördes halıcılığı ile alakalı Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri’nde önemli kayıtlar vardır.

OSMANLI ARŞİVLERİ’NDE BULUNAN BAZI KAYITLAR

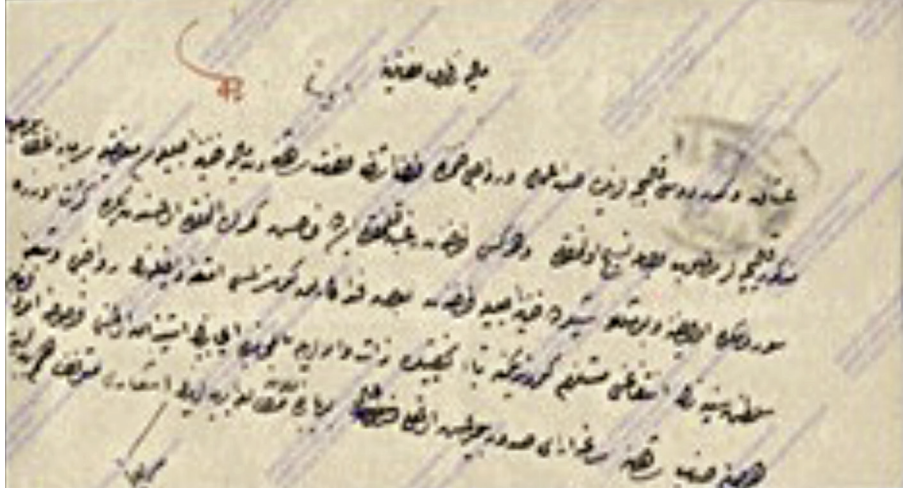
Fotoğraf: 1. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Kağıthane İstanbul.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri günümüzde devlet ve milletin geçmişiyle alakalı belgeleri dünya standartlarında koruma ve muhafaza etme anlayışı ile İstanbul Kağıthane’de modern bir binada hizmet vermektedir.

Gördes bölgesinde devlet eliyle halıcılığın teşvik edildiğine dair aşağıdakilerin dışında daha birçok kayıt bulunmaktadır. “Devletin Uşak ve Gördes yöresinde halı dokumacılarına sipariş verip üretim aşamalarını da denetleyerek, en güzel ve gösterişli halı üretimini sağladığı başka evraklarla da ispat olmaktadır”[1, s. 35].

Arşivde yer alan konu ile alakalı kimi belgeler aşağıdaki gibidir.

Birinci belge:

Fotoğraf: 2. 32 Dosya, 87 gömlek numaralı belge.

Sadaret Mektubî Kalemî Mühimme evrakı, 32 dosya, 87 gömlek numaralı 26.07.1267 tarihli belgede “Uşak ve Gördes kalıçelerinden alınan gümrüğün azaltılması”ndan bahsedilmektedir.

İkinci belge:

Fotoğraf: 3. 90 Dosya, 45 gömlek numaralı belge.

Sadaret Mektubî Kalemi Meclis-i Vâlâ Riyaseti evrakı, 90 dosya, 45 gömlek numaralı, 14.01.1273 tarixli belgede “Gördos’ta imal edilen Medine-i Münevverə’ye ait kaliçelerin imali ikmal edilmiş olup develere tahmilen Mihaliç İskelesi’ne sevk olunmağa başlandığına ve Saruhan Mütessilimi Eyüb Ağa’dan gelen kağıdın huzura təqdim edildiyinə dair” denilmektedir.

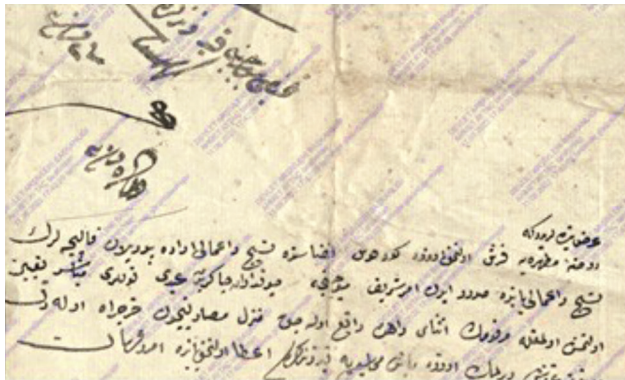
Üçüncü belge:

Fotoğraf: 4. 581 Dosya, 40424 gömlek numaralı belge.

İradeler Dahiliye evrakı, 581 dosya, 40424 gömlek numaralı, 27.05.1285 tarixli belgede “Çırağan Sahilsarayı için lüzumlu olan kaliçe ve diğər eşyaların Gördos’ta imal edilməsi”nden bahsedilmektedir.

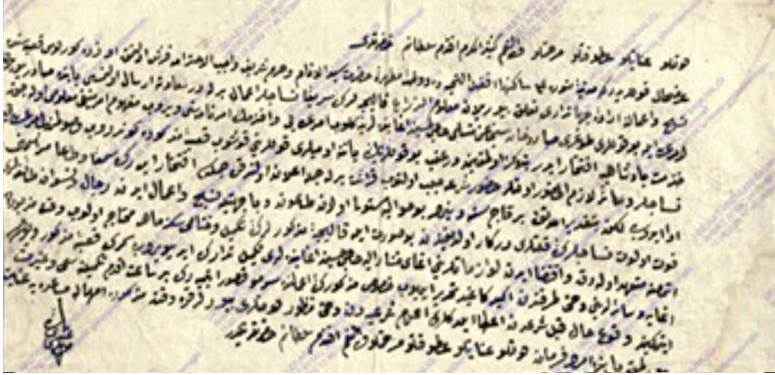
Dördüncü belge:

Fotoğraf: 5. 429 Dosya, 21708 gömlek numaralı belge.

Cevdet Evkaf evrakı, 429 dosya, 21708 gömlek numaralı, 05.07.1230 tarihli belgede “Ravza-i Mutahhara için Gördos Kazası’nda tevcihi yapılacak kalıçelerin yaptırılmasına mubaşır tayin olunan Çukadar Abdi’ye harcırah verilmesi”nden bahsedilmektedir.

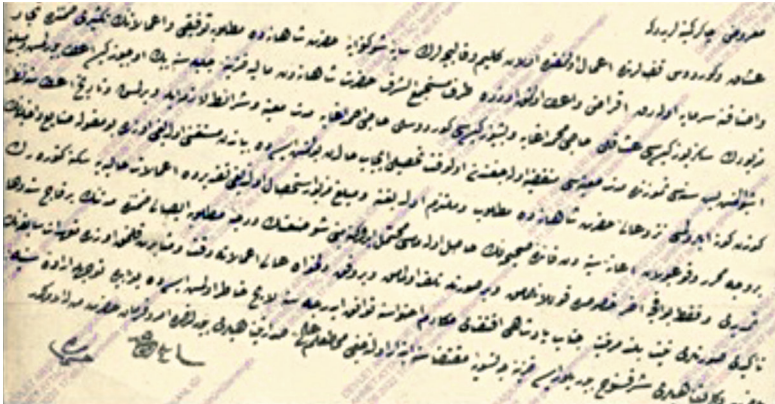
Beşinci belge:

Fotoğraf: 6. 10 Dosya, 492 gömlek numaralı belge.

Cevdet İktisat evrakı, 10 dosya, 492 gömlek numaralı, 27.08.1230 tarihli belgede “Medine’deki Ravza-i Mutahharra’ya döşenmek üzere Gördos’e kalıçe siparişi”nden bahsedilmektedir.

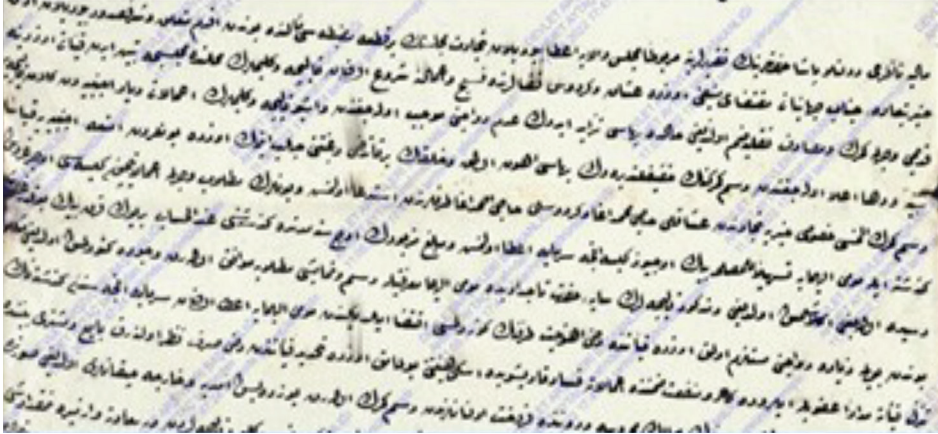
Altıncı belge:

Fotoğraf: 7. 200 Dosya, 11 gömlek numaralı belge.

Sadaret Mektubi Kalemi evrakı, 200 dosya, 11 gömlek numaralı, 29.06.1265 tarixli belgede “ Uşak ve Gördos kazalarında kilim ve kaliçe imalatının çoğaltılması için esnafa verilen sermayenin ödeme süresinin uzatılması hususunda Maliye Nazırı Hüsnü'nün tezkiresi”nden bahsedilmektedir.

Yedinci belge:

Fotoğraf: 8. 79 Dosya, 2282 gömlek numaralı belge.

İradeler Mesâil-i Mühimme evrakı 79 dosya, 2282 gömlek numaralı, 15.02.1263 tarixli belgede “Uşak ve Gördos kazalarında nesc ve imal olunmakta olan kaliçe ve kilimlerin bir sene müddetle gümrük iltiması ve imalinde müstahdem olan iki nefer kimseler ile Kapıcıbaşı Ali Ağa'ya nişan itası ve imal eyledikleri kaliçelerden ahz olunan gümrüğün hafiflettirilmesi ve sermaye olmak üzere bunlara verilen akçadan güzeştenin afvı ve saireyi şamil Meclis-i Vala'dan yazılan mazbatanın arzına dair tezkire-i samiye” denilmektedir.

Sonuç itibarıyla tekstil sanatlarında tarih boyunca dünya medeniyetine önemli katkılar yapmış olan Türkler Anadolu'da da kumaş, kilim ve halı gibi dokumalar konusunda üretimlerini sürdürmüşlerdir.

Diğer taraftan arşivler devletlerin tarihi bakımından önemli evrakları barındırmaları hasebiyle geçmişe dair birçok konunun aydınlatılmasında görev üstlenirler. Osmanlı Devleti ise arşiv konusunda oldukça hassas davranmıştır.

Osmanlı Arşiv kayıtlarında Manisa Gördes halıcılığı ile alakalı çok sayıda evrak tespit edilmiş olup yedi adeti makaleye konu olarak seçilmiştir.

İncelenen belgelerden anlaşıldığı kadarı ile Gördes halıcılarında alınan vergiler zaman zaman devlet eliyle hafifletilmiş hatta kimi zaman eski vergiler affedilmiştir. Yine belgelerden halıcı esnafına devletin verdiği sermayenin (kredinin) geri ödemesinin süresinin uzatıldığı hatta borçların affedildiği anlaşılmaktadır. Çırağan Sarayı gibi mekanlar için Gördes'ten halı sipariş edildiği, Medine-i Münevvere topraklarındaki kutsal mekanların tefrişatında Gördes'ten sipariş edilen halıların kullanıldığı yine belgelerle ispat olmaktadır.

KAYNAKÇA

1. AKDAĞ, Hasan ve POLAT, Yasemin, “Osmanlı Arşivinde Halıcılık Üzerine Bir Defter Analizi (MAD-d- 14500 NUMARALI)”, Arış, S: 18, Ankara, 2021, s. 28-37.
2. ANONİM, *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*, İstanbul, 2017.
3. ANONİM, *Marka Şehir Manisa*, T.C. Manisa Valiliği Yayını, İzmir, 2013,.
4. ASLANAPA, Oktay, *Türk Halısının Bin Yılı*, İstanbul, 1987.
5. AYTAÇ, Ahmet ve İLBAK, Merve, *Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde El Dokumalarına Dair Önemli Kayıtlar*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2014.
6. AYTAÇ, Ahmet, *Geleneksel Türk El Dokumacılığı Sanatı*, Anka Basım Yayın Ltd. Şti. Konya, 2006, s. 75.
7. ETİKAN, Sema ve SUVACI, Tuğçe, “Gördes Halılarında Görülen Değişim ve Nedenleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi ART-E*, Mayıs-Haziran 2015, S:15, s. 166-184.
8. GÖKMEN, Ertan, *Osmanlı Dönemi Gördes Halıcılığı*, Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa, 2014.
9. KARAÇAY, Çiğdem, “20. Yüzyıla Ait Bir Grup Gördes Halısının Motif Özelliklerine Dair Değerlendirmeler”, Arış, S: 14, Ankara, 2019, s. 52-64.
10. YİĞİT, Ali Ata, “19. Yüzyıl Osmanlı Halıcılık Eğitiminde Hereke Fabrika-i Hümayunu Modeli”, Arış, S: 5, Ankara, 2011, s. 136-143.
11. YURDOĞLU, Zekeriya, *Gördes Tarihi*, Gördes Belediyesi Kültür Yayınları, Manisa, 1993.

Ahmet Aytach (Turkey)

SOME INFORMATION ABOUT GORDES WEAVING IN THE ARCHIVES OF THE OTTOMAN STATE

Cultural heritage of nations is important. The Presidency Ottoman Archive is an important institution that shows the importance that Turks give to the understanding of archiving. Carpet making, which is a product of material culture since the geography of Turkestan, has existed in Turks for centuries. Many regions in Anatolia were famous weaving centers. Gördes, a province of Manisa, is one of them. There are many documents in the Presidency Ottoman Archives regarding Gördes carpets, which was an important weaving center in the past for the hand-woven carpet sector, where production is decreasing day by day. Some of these documents will be examined in the paper.

Key words: textile, weaving, carpet, Gördes, archive.

Ахмет Айтач (Турция)

НЕКОТОРЫЕ СВЕДЕНИЯ О ТКАЧЕСТВЕ ГОРДЕСА, ИМЕЮЩИЕСЯ В ОСМАНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ АРХИВЕ

Культурное наследие народов имеет очень большое значение. Государственный Османский архив является организацией, в полной мере демонстрирующей то значение, которое турки придают самой идее архивного дела. Ковроткачество, являющееся продуктом материальной культуры, на протяжении многих веков развивалось в пределах географии тюркского мира. Многие регионы Анатолии были известными центрами ковроткачества. Одним из них является провинция Гордес в Манисе. В Государственном Османском архиве хранится много документов, связанных с коврами Гордеса, который в прошлом был значительным центром со временем все сокращающегося производства ковров ручной работы. В статье рассматриваются некоторые из этих документов.

Ключевые слова: текстиль, ткачество, ковер, Гордес, архив.